

ΙΔΡΥΤΗΣ: ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ

1949

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
38 - ΟΔΟΣ ΤΣΩΡΤΣΙΑ - 38
ΑΘΗΝΑΙ

ΑΠΟΛΟΓΙΑ*

ΚΑΙ ΜΙΑ ΔΕΥΤΕΡΗ ΜΑΡΤΥΡΙΑ ΤΟΥ 1918

Ίδου τί ακριβώς έγραφε ο φίλος του ποιητή Γ. Βρισμιτζάκης στο περιοδικό «Βωμός» (Αθήνα, Δεκέμβρης 15—1918).

«Γιά πολλά—ίσως πάρα πολλά—χρόνια, την Έλληνο-αιγυπτιακήν φιλολογίαν αντιπροσώπευεν μόνον, ή περίφημη τριανδρία Γκίκα—Γνευτου—Καβάφη. Στόν τελευταίον πρέπει μόλον τούτοις ν' αποδοθή δικαιοσύνη και νά αναγνωρισθή ότι σχετικά μέ τούς δύο πρώτους υπήρξεν επαναστάτης, και ότι υπέθαλψε τές φιλοδοξίες τών νέων χωρίς όμως ποτέ ο ίδιος νά πιστέψη πώς οι νέοι μπορούσαν στή λογοτεχνία νά καλλιεργήσουν άλλο είδος από τό της πρόχειρης φιλικής κριτικής».

ΜΑΡΤΥΡΙΑ ΤΟΥ 1927

Ο κ. Α. Μαρσέλος, έκδότης του «Έρμη» και φίλος σήμερα του κ. Περίδη, τό 1927, πού ο τελευταίος ζούσε έξω από τούς λογοτεχνικούς μας κύκλους, έγραφε τά εξής κατηγορηματικά, σέ άρθρο του μέ τόν τίτλο «Οι λυμεώνες της λογοτεχνίας», στόν αριθμόν 6 του περιοδικού του:

«Κάθε μαίτρ κι' έδώ και στην Αθήνα μέ τις σκόπιμες κι' ύστερόβουλες κολακειές γίνεται έκμαιευτής και προστάτης σωρείας όλόκληρης ήλίθιων και ανόητων δηθεν συγγραφέων. Ο Κ. Παλαμάς λ. χ. βάφτισε τόσους και τόσους σπουδαίους και τρανούς, ένω δέν έχτιμα τόν Καβάφη, ο Καβάφης κι' ο μακαρίτης ο Σκληρός υποθάλψανε έδώ κι' ένθάρρυναν άλλες αναξιότητες...»

ΜΑΡΤΥΡΙΑ ΤΟΥ 1930

Τέλος, ο λογοτέχνης και θαυμαστής του Καβάφη, κ. Σ. Τσίρκας, είχε την καλωσύνη νά μου στείλει τό ακόλουθο γράμμα, πού τό αναδημοσιεύω μέ την άδειά του, χάριν της Ιστορίας:

«Αλεξάνδρεια, 27 Μαρτίου 1948

» Φίλε κ. Μαλάνο,

» Στίς 10 Ιουλίου 1930, απόγεμα στην όδο Λέσιους 10. Η κουβέντα, πού βαστούσε από ώρα, είχε γυρίσει τώρα στην σύγχρονη γαλλική λογοτεχνία. Ο Καβά-

» φης ανάφερνε τροχάδην κι' έπιδοκιμαστικά «τί Προύστ, τί Ζίντ, τί Μοντερλάν, τί Κοκτώ...». Στόν τελευταίο, έγω, γοητευμένος άκόμη από τ' Enfants Terribles, πού είχα διαβάσει κείνο τό καλοκαίρι, άφησα ένα έπιφώνημα θαυμασμού. Στάθηκε, σά δυσारेστημένος: «Τόν καταλαβαίνεις τόν Κοκτώ; Έγώ δέν τόν καταλαβαίνω. Νά σέ φέρω ένα ποίημά του».

» «Πλησίασε μία μικρή βιβλιοθήκη και πήρε ένα τόμο δεμένο, μέ κίτρινο έξώφυλλο. Μοϋδειξε ένα ποίημα του Κοκτώ, διάβασε και τούς πρώτους στίχους. «Τί θέλει νά πεί;» Έγώ, δρθιος δίπλα του, ένιωθα τό αίμα ν' άνεβαίνει και νά μου γεμίζει τό κεφάλι. Διάβαζα, ξαναδιάβαζα μά δέν κατώρθωνα νά πιάσω τό νόημα. Ο Καβάφης, σάμπως για νά μέ βγάλει άπ' την άμηχανία, άρχισε νά ξεφυλλίζει μπρός-πίσω τό βιβλίο. Τ' άλλα κείμενα ήταν σι' άγγλικά. Μοϋ έξήγησε πώς ήταν μία έκδοση—δυστυχώς δέ θυμούμαι τίτλο—πού βγαίνει μία φορά τό χρόνο στην Άγγλία, άφιερωμένη άποκλειστικά, θαρρώ, στην ποίηση. Πολύ έκλεκτική, γι' αυτό κι' ή δημοσίευση εκεί μέσα ένός ξένου ήταν μεγάλη τιμή. Μόνο πού τόν στενοχωρούσε λιγάκι ή παρέα του Κοκτώ. Έπειδή στόν ίδιο τόμο βρισκόταν κι' ένα δικό του ποίημα, τό «Ένας Θεός των», μεταφρασμένο από τόν κ. Βαλασόπουλο. Έτσι ή κουβέντα πέρασε στις δυσκολίες της μεταφοράς ένός ποιήματος από μία γλώσσα σέ άλλη. Πήρε για παράδειγμα τό στίχο:

Με τή χαρά της άφθαρείας μέσ στα μάτια

» και παραπονέθηκε για τό πόσο λίγο ή άγγλική λέξη immortality άπόδινε την ελληνική άφθαρεία. Η λέξη αυτή ήταν όχι μόνο τό κλειδί, ή βάση του ποιήματος, μά κάτι παραπάνω. Τό ποίημα είχε γραφεί γι' αυτή τή λέξη. Για νά δηλωθεί ή διαφορά κι' ο καϋμός... Έδώ σταματώ, γιατί όλα αυτά τά έχετε πεί τόσο ώραία στα «Συμπληρωματικά Σχόλια», όπου μου κάνατε την τιμή νά μέ αναφέρετε μέ τ' όνομά μου.

» Καθώς μιλούσε ο Καβάφης, έγω έβλεπα νά γράφεται μπροστά μου, από τόν ίδιο, ή μελέτη πάνω στό θαυμάσιο αυτό ποίημα του. Ο τόνος της όμιλίας, οι ούσια-

* Συνέχεια άπ' τό προηγούμενο και τέλος.

» στικές λεπτομέρειες πού μου προσφέρουν
» ταν μέ τόση ἀπλοχεριά, κάποιιοι ἔπαινοι
» πού εἶχαν προηγηθεῖ, ὅλα συμβάλλαν στό
» νά μέ πείσουν πῶς τέτοια ἐξαιρετική εὐ-
» νοια, τέτοια σπάνια εὐκαιρία, δέ θάπρεπε
» νά τίς ἀγνοήσω.

«Ἄλλά μήπως μου «φάνηκε;» μπορεί νά
» ρωτήσῃ κανείς. Ὁχι. Γιατί μου τῆπε κιό-
» λας, μ' αὐτόν τόν τρόπο: «Ἐάν γράψῃς
» —δέν σέ λέγω νά γράψῃς—ἀλλ' ἐάν γρά-
» ψῃς «...θάπρεπε νά πῶ πῶς ὁ Θεός αὐ-
» τός δέ μπορεί νάναί ἄλλος ἀπ' τόν Ἑρμῆ,
» τὸ Διόνυσο ἢ τόν Ἀπόλλωνα, τοὺς τρεῖς
» «Ἑλληνικοὺς Θεούς».

«Φυσικά, δέν ἔγραψα. Οὔτε πιστεύω νά
» σὰς διηγῆθῃκα ποτέ αὐτὸ τὸ κομμάτι ἀπ'
» τῆ γνώριμιά μου μέ τόν Καβάφη. Μά
» τώρα, διαβάζοντας τὸ βιβλίο τοῦ κ. Μι-
» χάλη Περίδη, ὅπου μέσα σέ τέσσερις ὁλό-
» κληρες σελίδες (108-112) ἀγωνίζεται ν' ἀ-
» ποδείξει πῶς ὁ Καβάφης συκοφαντήθηκε (1)
» καί μάλιστα ἀπὸ σὰς, θεωρῶ χρέος μου
» νά προσθέσω καί τῆ δική μου μαρτυρία,
» μ' αὐτὸ τὸ γράμμα, πού σὰς παρακαλῶ
» νά τὸ χρησιμοποιήσετε ἂν καί ὅπως θέ-
» λετε.

«Τὸ γράφω μέ ἡσυχὴ συνείδηση. Δέν ἔρ-
» χομαι, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ποιητῆ, νά
» κατηγορήσω ἢ νά πῶ κάτι τὸ πρωτάκου-
» στο, ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς. Βεβαιῶνῶ γεγο-
» νότα πολὺ γνωστά, πού μόνο ἀδέξιοι καί
» ὄψιμοι συνηγόροι νομίζουν πῶς μποροῦν
» νά τ' ἀναιρέσουν, ἀδιαφορώντας ἂν ἔτσι
» ἀκρωτηριάζουν τὴν τόσο ἰδιόμορφη ἀλλά
» καί τόσο συγκινητικὰ ἀνθρώπινη προσω-
» πικότητα τοῦ μεγάλου Ἀλεξανδρινοῦ.

Μέ πολλή ἐκτίμηση καί ἀγάπη

Στράτης Τσίρκας»

***

Τὸ πόσο ἀδέξιος διορθωτῆς μου παρου-
» σιάζεται στίς σελίδες τοῦ βιβλίου τοῦ ὁ κ.
» Περίδης, δέν θά μου ἦταν βέβαια καθόλου
» δύσκολο νά τὸ δείξω. Γράφει:

«Ἐνας κριτικός του (Τ. Μαλᾶνος) ἀπο-
» φαίνεται σοβαρὰ ὅτι οἱ παραλλαγές τῆς ὑ-
» πογραφῆς καί ἰδιαίτερα ἡ ἀντικατάσταση
» τοῦ Φ. ἀπὸ τὸ Π. ἦταν σάν «μάσκες» πού
» μεταχειρίζονταν ὁ Καβάφης! Ἄλλὰ ὅλος ὁ
» κόσμος — οἱ δικοὶ του καί οἱ φίλοι του — ἔ-

(1) Ὁ Νίκος Νικολαΐδης, ὁ διηγηματογράφος,
» φίλος τοῦ Καβάφη, φίλος δικός μου, ἀλλὰ καί τῆς
» ἀλήθειας φίλος, ἰδοὺ τί μου ἔγραψε, μεταξύ ἄλλων,
» τὸ 1933, ὅταν ἐδιάβασε τὴν πολυσυζητημένη περὶ
» Καβάφη μελέτη μου:

«Δούλεψες πολὺ καί σοβαρὰ. Τὸ ἀποτέλεσμα
» πάρα πολὺ ἱκανοποιητικό. Χαίρουμαι. Τί τέλεια
» ἡ ἀπόδοση τοῦ τύπου τοῦ Καβάφη καί τῆς ψυχο-
» λογίας του! Διαβάζοντας κανεὶς θαρρεῖ πῶς ἀνα-
» λύσει ἕναν σαιξπηρικόν ἥρωα. Εἶναι ἀνοησία νά
» ταρασσονται οἱ κληρονόμοι, ὅποιος κι' ἂν κα-
» ταπιστεῖ μέ τόν ἀνθρώπο Καβάφη δὲ θά τόν
» βγάλει πρὸ δικαιωμένων ἀπ' ὅ,τι τὸνε βγάζεις
» ἐσά. Δέν καταλαβαίνω πῶς βρίσκουν στό βιβλίο
» σου πρόθεση λιβέλλου...»

γνώριζαν ποιὸς ἦταν. Ποιὸν πήγαινε λοιπὸν
» νά ξεγελάσῃ μέ τίς «προσωπίδες»; Τὸν ἑαυ-
» τὸ του ἢ τοὺς μεταγενεστέρους;» (σελ. 134).

Σ' αὐτὰ ἰδοὺ τί θά εἶχε ν' ἀποκριθεῖ
» ἕνας ψυχολόγος:

Οἱ «μάσκες» πού ὁ καθένας μας φορεῖ ἢ
» ἀναγκάζεται νά φορεῖ, δέν τίς φορεῖ πάν-
» τοτε γιά ὅλους, ἀλλὰ καί γιά μερικοὺς. Ἐάν
» λοιπὸν παραδεχτοῦμε, πῶς ἡ γενιά τοῦ Κα-
» βάφη ἤξερε τὸν Φ. Καβάφη, οἱ ἄλλοι, οἱ μετὰ
» ἀπ' αὐτήν, ἀσφαλῶς δέν τὸν ἤξεραν. Καί γι'
» αὐτὸ τὸ λόγο, ὅπως ἔγραφα καί στή με-
» λέτη μου τοῦ 1933, ὅταν κανένας ἀπὸ τῆ
» δική μας τῆ γενιά τὸν ρωτοῦσε ποιὸς ἦταν
» αὐτός ὁ Φ. Καβάφης, ὁ Π. Καβάφης, γιά
» νά τὸν βγάλει ἀκριβῶς ἀπὸ τὰ ἴχνη του, ἀ-
» ποκρινόταν πῶς ἦταν ἕνας κάποιος μακρι-
» νός συγγενής του, ὁ ὁποῖος εἶχε καί αὐτός
» γράψῃ ποιήματα, μὰ πού «δέν ἦταν μεγάλο
» πρᾶγμα».

Ὡστόσο, ὁ κ. Περίδης, στό ἐπόμενο κε-
» φάλαιο τοῦ βιβλίου του, καί συγκεκριμένα
» στή σελ. 135, ἀντιφάσκοντας, προφανῶς, μέ
» τὰ ὅσα προηγουμένως εἶπε, γράφει τὰ
» ἑξῆς:

«Ἦταν, ἄλλωστε, τόσο εὐθικτος καί εἶχε
» τόσοις ἐχθροῦς. Ἡ ἀξία του, ἡ μόνωσή
» του, ἡ παράξενη ζωὴ του, ἡ φοβερὴ πρωτο-
» τυπία τοῦ ἀτόμου του, ἡ φήμη γιά τίς συ-
» νηθειές του, τὸν καθιστοῦσαν στόχο περίο-
» πτο καί δέν εἶχε τῆ διάθεση οὔτε καί τὴν
» ἱκανότητα νά παίξῃ ἕνα ρόλο ἡρωϊκό. Γι'
» αὐτὸ, ὅταν μερικοὶ περίεργοι ἢ κακόβουλα
» ἐπιχειροῦσαν μέ ἀκροβολισμοὺς ἢ καί μέ
» κατὰ μέτωπον ἐπιθέσεις, ὅπως οἱ ἴδιοι ἀφη-
» γοῦνται σήμερα, νά τοῦ ἀποσπάσουν κά-
» ποια ἐξομολόγηση γιά τὴν ταυτότητα τοῦ
» ποιητοῦ πού εἶχε γράψῃ τοὺς παλαιούς
» στίχους, γλιστροῦσε καί ἀπόφευγε κάθε δή-
» λωση πού θά τὸν ἐξέθετε καί ἐφθανε, πιε-
» ζόμενος, ὡς τὸ σημεῖο νά ὑποβάλλῃ ὅτι
» κάποιος ἄλλος θά ἦταν ὁ ξεχασμένος ἐκεῖ-
» νος στιχουργός πού, μάλιστα, ὑπέγραφε
» διαφορετικὰ ἀπὸ τὸν ἴδιον».

Ἄλλ' ἀφοῦ ἐπρόκειτο τελικὰ καί αὐτός
» ἀκόμη νά παραδεχτεῖ τὴν ὑπαρξὴ τῆς μά-
» σκας «Φ», ἀναγνωρίζοντας πῶς ὁ Καβάφης
» σκόπιμα ἀπέδιδε τὴν πατρότητα τῶν πα-
» λαιῶν του ποιημάτων σὲ κάποιον τρίτο,
» τότε γιατί ἐπεχείρησε νά τὴν ἀρνηθεῖ, γρά-
» φοντας πῶς «ὅλος ὁ κόσμος ἐγνώριζε ποιὸς
» ἦταν ὁ Φ. Καβάφης»;

Ἄνᾳγκη ὅμως ὁ κ. Περίδης νά διαφωνεῖ
» κάθε τόσο μαζί μου, γιατί, ἀλλοιώτικα, τί
» καινούριο θά εἶχε νά πεῖ; Μάλιστα, γιά νά
» δείξῃ πῶς δέν μέ ἐπαναλαμβάνει (θάπρεπε
» κάποιος στό μέλλον ν' ἀναλάβῃ τὴν ἀντι-
» κειμενικὴ σύγκριση τῶν κειμένων) ἀλλὰ,
» τουναντίον, πῶς ἔχει διαφορετικὴ ἀποψη ἢ
» γνώμη ἀπὸ μένα, παρεξηγεῖ ἐπίτηδες τὰ
» γραφόμενά μου. Ἴδού, γιά τὸ περίεργο τοῦ
» πράγματος, μερικὰ παραδείγματα:

1) Ἐγραφα γιά τὸ ποίημα «Ἐνας Γέ-
» ρος»: «Τὴν πρώτην ἐμπνευση τοῦ ποιήματός

του θα την όφειλει, χωρίς άλλο, στο όμοιο-
τιτλο ποίημα του Jean Lahor. *Εξωτερικά
τουλάχιστον* οι δυο αυτοί γέροι παρουσιάζουν
καταπληκτικές ομοιότητες. Διαφέρουν μο-
νάχα στο ότι, ό μόν γέρος του Lahor εί-
ναι *θεατής τών άλλων*, ενώ του Καβάφη είναι
του έαυτού του ό *θεατής*.

Σ' αυτά, ό κ. Περίδης, παρατηρεί:

«Πήρε ίσως άφορμή ό Καβάφης από την
είκόνα

Un vieillard tout courbé s'est assis sur un banc

κι' έσύνθεσε τό δικό του ποίημα που δέν
έχει καμιά σχέση με τό στιχούργημα του
Lahor. Αντίθετα με τόν Ισχυρισμό του κ.
Μαλάνου, οι «Γέροι» τών δυο ποιητών δέν
παρουσιάζουν καθόλου «καταπληκτικές» ό-
μοιότητες, ούτε έξωτερικές ούτε έσωτερι-
κές».

Έτσι, άπλως και μόνο για να με διορ-
θώσει, θα μου αποδώσει και την *έσωτερική
ομοιότητα*, δηλαδή αυτό που ό ίδιος απέ-
κλεισα.

2) «Ένας κριτικός του — γράφει ό κ. Πε-
ρίδης — παρασυρμένος από υπερβολική δυσ-
πιστία⁽¹⁾ πρός τόν άνθρωπο (Καβάφη), έ-
θεώρησε τά «Τείχη» σαν μιά έκμυστήρευση
δσον άφορά τις έρωτικές του έκδηλώσεις
και υπέθεσε ότι ό ποιητής τό κρατούσε
άπόκρυφο και δέν τό κατέτασσε στις συλ-
λογές του, για να δημοσιευθί για πρώτη
φορά μετά τό θάνατό του».

Δέν έχω πουθενά γράψει ότι «ό ποιητής
κρατούσε τό ποίημά του άπόκρυφο για να
δημοσιευθί πρώτη φορά μετά τό θάνατό
του». Ό,τι επί λέξει έγραψα είναι τά έξης:

«Πολύ συχνά τά λόγια του κι' οι πρά-
ξεις του κρύβουν μιά πρόθεση. Φορές, κά-
νοντας κάτι επίδιώκει κάτι άλλο. Σ' αυτόν
πολύ λίγα πράγματα είναι τυχαία. Λ. χ.
τό ποίημά του «Τείχη» λείπει άπ' όλες τις
συλλογές του. Δέν είναι περίεργο; Έρωτώ-
μενος σχετικά άοριστολογεί, κατά τή συνή-
θειά του, καλλιεργώντας έτσι ένα σύνολο
άπό «μυστικά», «παραξενιές» και «τίκ», που
προκαλούν, σκόπιμα, τήν περιέργεια τών άλ-
λων. Άλλ' ίσως έρωτηθώ: δέ θα μπορούσε
να είναι τυχαία ή άπουσία ενός κάποιου
ποιήματός του άπό τις συλλογές του;
«Όχι»⁽²⁾.

(1) Άν είχα ή δέν είχα δίκιο, να είμαι δύσι-
στος πρός τόν άνθρωπο Καβάφη, φάνηκε ήδη άρ-
κετά.

(2) Και τό δικαιολογούσα ως έξης τό «όχι»
αυτό:

«Γιατί ένας άνθρωπος όπως ό Καβάφης, που
μπορεί κανείς να πεί, ότι ζει για να περιποιείται
διαρκώς τά ποιήματά του, που έχει ανεβάσει σε
ίδιαίτερη άσχολία τήν τυπογραφική και κυκλοφο-
ριακή φροντίδα του γι' αυτά, που ξέρει πόσες φο-
ρές αναδημοσιεύτηκε τό καθένα, τό που και τότε,
που ξέρει ονομαστικώς ποιός έχει τά μόν και ποιός
τά δέ, που ξέρει, τέλος, ως και τή γνώμη τους
για τό καθένα άπ' αυτά, ένας τέτοιος άνθρωπος
που σημειώνει και έξελέγχει τό κάθε τι που τόν
άφορά, δέν μπορεί ν' αφήνει τίποτα στην τύχη».
(Τ. Μαλάνου: *Ό ποιητής Καβάφης*, σελ. 42).

Και θα ήμουν πολύ κουτός άν υπόθετα
(όπως ή βολική φαντασία του κ. Περίδη
θέλει να με παρουσιάσει), ότι ό Καβάφης
περίμενε να πεθάνει για να δημοσιευτεί
πρώτη φορά, άφού:

α) τό ποίημα, όχι μόνο είχε δημοσιευτεί
άπό τό 1901 στη «Νυμφαία», αλλά και ανα-
δημοσιεύτηκε δυο φορές μάλιστα στο πανη-
γυρικό τεύχος της «Νέας Τέχνης».

β) όχι μόνο δέν του αποκάλυπτε την *έρωτική
του άνωμαλία*, αλλά τουναντίον του την *έκρυβε*.

γ) μετά τό 1918, αρχίζει πιά να δημο-
σιεύει ό ίδιος ποιήματα, στα όποια, με κά-
ποια συστολή στην αρχή μά καθαρά και
άφοβα άργότερα, μάς έκμυστηρεύεται τήν
άνωμαλία του.

3) Με δογματικήν επίσης ασφάλεια, ό κ.
Περίδης αποφαινεται ότι: «Όσο για έρω-
τικό νόημα δέν υπάρχει στο ποίημα («Τείχη»)
καθόλου⁽¹⁾ (Σελ. 181). Και τόυτο άπό άν-
τιλογία σε μένα που έγραψα, ότι «σ' αυτό
διακρίνω τή φωνή τής έρωτικής του ιδιο-
συγκρασίας, ότι χάρη στο σύμβολό του
μπόρεσε άόριστα να παραπονεθεί, να έκ-
φράσει τό δράμα τής σάρκας του, να μάς
έκμυστηρευθεί τήν άπελπισία του, ότι,
μ' αυτό, τέλος, πρώτη φορά μάς αφήνει
ν' αντιληφθούμε κάποιους έχθρούς του ήθι-
κούς και κοινωνικούς».

Όμως φαίνεται να λησμονεί και ό ίδιος
ότι, πάνω σ' αυτό τό σημείο, *είχε ήδη συμ-
φωνήσει μαζί μου*. Ίδού:

«Η υπερβολική επιφυλακτικότητα του —
γράφει ό κ. Περίδης — άπέναντι εκείνων που
δέν έγνώριζε τις διαθέσεις των, κάτι τό
έντρομο στη μορφή του όταν άνέμενε τις
έκδηλώσεις τών άλλων, ή αινιγματώδης έν-
τύπωση που προξενούσε, ήταν, σε μεγάλο
βαθμό, συνέπειες τής κρυφής ζωής του και
των άγώνων που έκανε για να μη φανε-
ρωθί τίποτε άπ' αυτήν». (Σελ. 49). Κι άμέ-
σως παρακάτω:

«Η πάλη του κατά τών όρμών του έπη-
ρέαζε και τήν ψυχική του διάθεση. Η άπό-
κρυψη τής Ιδιαίτερας του ζωής και ή συμ-
πίεση του έσωτερικού του κόσμου, ή ντροπή
και τό πλέγμα τής ένοχής που τόν κατέ-
τρυχε, τόν έγέμιζαν μελαγχολία που κα-
θρεφτίζεται στην ποίησή του εκείνης τής
έποχής. Τά ποιήματα «Όραι μελαγχολίας»,
«Καλός και κακός καιρός», «Η έλεγεία τών
λουλουδιών», «Μιά χαρά υπάρχει πλην εύ-
λογητή», «Η φιλλάτη, ή άσπρη μας νεό-
της», «Φωναι γλυκείαι», «Τά κεριά», «Τά

(1) Τό ποίημα είδε τό φως τό 1896. Να είναι
άραγε άπλή σύμπτωση τό ότι, άργότερα, όταν ό
ποιητής μπορούσε πιά να έκφράζεται έλεύθερα, μάς
έδωκε ένα καθαρά αυτοβιογραφικό ποίημα με τόν
τίτλο «Μέρες του 1896»; Κι' επίσης, να είναι σύμ-
πτωση τό ότι ή λέξη *τείχη*, στο αυτοβιογραφικό
ποίημα, μετονομάζεται και γίνεται *σεμνότυφη
κοινωνία*;

παράθυρα», «Τείχη», «Πάλι στην ἴδια πόλι ἀποπνέουν θλίψη».

***

...ὁ ἀντιλογία πάλι, θὰ γράψει:

«Ὁ κ. Μαλάνος ἔχει τὴν τάση νὰ παρουσιάζει ὅτι ὁ Καβάφης ἀπέκρυπτε τὶς πηγές του, (1) γιὰ νὰ περάσει πρὸ πρωτότυπος ἀπ' ὅ,τι ἦταν».

Σὲ κανένα μέρος τῶν βιβλίων μου δὲν φαίνονται αὐτὰ πού, μὲ τόση εὐκολία, μοῦ ἀποδίδει ὁ κ. Περίδης. Ὅτι ἡ ἐμπνευσιολογία ἐνός μεγάλου ἀριθμοῦ ποιημάτων του εἶνε βιβλιακή, ὅτι, ὡς ποιητὴς ὁ Καβάφης, διάθετε μιὰ παρασιτική μᾶλλον φαντασία, ὅτι, κάποτε, τὸ ποίημά του εἶνε ἀπλό δάνειο ἀπὸ κείμενα μὲ ἐλαφρὲς προσθήκες, ὅτι ὁ τρόπος, τέλος, ποὺ μεταχειρίζεται τὰ δάνειά του εἶνε διαφορετικὸς ἀπὸ τὸν τρόπο ἄλλων βιβλιακῶν ποιητῶν, αὐτὰ ὅλα τὰ βρίσκει κανεὶς εἰπωμένα στὰ βιβλία μου μέσα. Ἀλλὰ τὸ ὅτι ἀπέκρυπτε τὶς πηγές του, γιὰ νὰ περάσει πρὸ πρωτότυπος, αὐτὸ μῆτε τὸ σκέφτηκα μῆτε καὶ ὑπονοήτικα τὸ ἀφήσα νὰ φανεῖ πουθενά.

Γράφει, ἐπίσης:

«Τὸ βιβλίον τοῦ κ. Μαλάνου ὑπῆρξε διαφωτιστικὸ ὡς πρὸς τὶς πηγές, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ὁ Καβάφης ἐπῆρε τὰ θέματα τῶν ἱστορικῶν ποιημάτων του, ἀλλ' ἐδῶ ὁ κ. Μαλάνος ἀπέδωκε ὑπερβολικὴ σημασία στὴν προέλευση τῶν θεμάτων, ὡσάν νὰ ἦταν τὸ ποίημα ἐπιστημονικὴ πραγματεία».

Οὕτε ὑπερβολικὴ, ἀλλ' οὕτε καὶ μὴ ὑπερβολικὴ σημασία ἔδωκα στὴν προέλευση τῶν θεμάτων του. Ἐχοντας ὅμως τὴν πεποίθησιν, πῶς ἡ καβαφικὴ ποίηση, σὲ μεγαλύτερο μέρος, ἦταν βιβλιακή, ἔκανα, μελετώντας τὴν, ὅ,τι καὶ κάθε κριτικὸς, ἄξιός τοῦ ὀνόματος, θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε κάνει. Ὅσο, μὲ τὶς παρατηρήσεις του αὐτῆς, ὁ κ. Περίδης, δείχνει πῶς δὲν εἶνε καὶ τόσο ἐνήμερος μὲ τὰ λογοτεχνικὰ πράγματα τοῦ καιροῦ μας, γιατί, τότε, θὰ γνώριζεν ὅτι οἱ ποιητὲς σήμερα (καὶ σημερινὸς ποιητὴς ἦταν καὶ ὁ Καβάφης) ὄχι μόνον δὲν κρύβουν τὶς πηγές τους, ἀλλ' οἱ ἴδιοι, ἀπεναντίας, τὸ θεωροῦν ὑποχρέωσίν τους νὰ μᾶς τὶς φανερώσουν. Ἔτσι, ἔχουμε, λ.χ. τὸν Θ. Σ. Ἐλιοτ, ὁ ὁποῖος, σὲ δεκαπεντασέλιδόν του ποίημα «Ἡ Ἐρημὴ Γῆ», δὲν θὰ διστάσει νὰ προσθέσει ὁ ἴδιος ἐπτὰ σελίδες πηγές.

(1) Ὁ κ. Περίδης διατείνεται ὅτι, μὲ τὰ γραφόμενά μου, ἀφῆνω μιὰ τέτοια ἐντύπωση. Αὐτὸ φυσικὰ δὲν τὸ παραδέχομαι. Εἶμαι ὅμως ἔτοιμος νὰ παραδεχθῶ κάτι ἄλλο. Πῶς ὁ κ. Περίδης, σὲ δικό του τὸ βιβλίον, προκειμένου γιὰ τὶς πηγές ὀρισμένων καβαφικῶν ποιημάτων ποὺ πρῶτος ἔχω παρουσιάσει, τὶς χρησιμοποιεῖ, ἀλλ' ἀποσιωπᾷ, ἴσως γιὰ νὰ παρουσιάσει τὸν ἑαυτό του πρὸ πολυῖστορα, τὸ ὄνομά μου. Τὸν παρακαλῶ νὰ μὴ ἀμελήσει, σὲ μιὰ δεύτερη ἐκδοσὴ, νὰ ἐπιφέρει τὶς πρέπουσες διορθώσεις.

Ὅστε, καὶ κείνα τὰ ἄλλα, πού, συνεχίζοντας, παρατηρεῖ ὁ κ. Περίδης, ὅτι «δὲν ἔχει σημασία τὸ πόθεν δανείζεσαι τὸ θέμα σου, ἀλλὰ τὸ πῶς τὸ ἐνσαρκώνεις ποιητικὰ» δὲν εἶναι παρὰ ξεπερασμένη κι ἀνώφελη, κατὰ βάθος, σοφία.

Ὅφειλω νὰ σημειώσω τώρα, πῶς καὶ ὁ κ. Περίδης ἐπιχείρησε, κάνοντας βέβαια τὸ κατὰ δύναμιν, νὰ προσδιορίσει πηγές τοῦ καβαφικοῦ ἔργου. Καὶ τοῦτο, ἴσως γιὰ νὰ μὴν τελειώσουν ποτέ, θὰ ἔλεγα, οἱ δικές μου οἱ σκοτοῦρες σ' αὐτὸ τὸ κεφάλαιο. Γιατί, ὡς χτὲς ἀκόμη, βασανίζομουν μὲ τὶς πηγές τοῦ ποιητῆ. Τώρα τὰ βάσανά μου σὰν νὰ πηγαίνουν πάλι νὰ ξαναρχίσουν μὲ τὶς πηγές τοῦ κριτικοῦ.

Σχετικὰ μὲ τοὺς δυὸ περίφημους στίχους τοῦ ποιητῆ:

*Κ' εἶδα τ' ὠραῖο σῶμα ποὺ ἔμοιαζε
σὰν ἀπ' τὴν ἄκρα πείρα του νὰ τῶκαμεν ὁ ἔρως*
εἶχα σημειώσει ἐδῶ καὶ 15 περίπου χρόνια, ὅτι δυνατόν νὰ εἶνε παραλλαγή τῶν στίχων τοῦ Μελεάγρου:

*Ἐντὸς ἐμῆς κραδίης τὴν εὐλαλον Ἡλιοδώραν
ψυχὴν τῆς ψυχῆς αὐτὸς ἐπλασεν Ἐρως*

ἢ αὐτῶν τοῦ Κριναγόρα:

*Παιδί γάρ, ὃν τύμβῳ Δίης ὑπεθήκατο βῶλον
ὄνομα καὶ μορφήν αὐτὸς ἔδωκεν Ἐρως*

ἢ, τέλος, καὶ παράφραση τοῦ στίχου τοῦ Shakespeare:

Those lips that Love's own hand did make

Αὐτὰ ὅλα ὁ κ. Περίδης τ' ἀποσιωπᾷ, καί, στὴ θέση τους, προτείνει τὸν ἐξῆς τοῦ Μελεάγρου:

Ἄκρος ἐπεὶ ψυχῆς ἐστὶ μάγειρος Ἐρως

Παράθετω λοιπὸν ὁλόκληρο τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Μελεάγρου, ἀπ' ὅπου ὁ κ. Περίδης πῆρε τὸν παραπάνω στίχο, καθὼς ἐπίσης καὶ μετάφρασή του, γιὰ ν' ἀντιληφθεῖ ὁ ἀναγνώστης πόσο κριτικὰ ἄστοχη εἶνε ἡ πρότασή του:

*Ὁ προδότης ψυχῆς, παίδων κύνες, αἰὲν ἐν ἰξῶ
Κύπριδος ὀφθαλμοὶ βλέμματα χροῖόμενοι,
ἠρπάσαι ἄλλον Ἐρωτ', ἄρνες λύκον, οἷα κορώνη
σκορπίον, ὡς τέφρη πῦρ ὑποθαλπόμενον.
δραῖθ' ὅτι καὶ βούλεσθε, τί μοι νενοτισμένα χεῖτε
δάκρυα, πρὸς δ' Ἰκέτην αὐτομολεῖτε τάχος;
ὀπιᾶσθ' ἐν κάλλει, τύφεσθ' ὑποκαόμενοι νῦν,
ἄκρος ἐπεὶ ψυχῆς ἐστὶ μάγειρος Ἐρως.*

*Ὁ μάτια, τῆς ψυχῆς προδότης, λαγωνικὰ ποὺ κυ-
[νηγατε ἀγόρια,
σὲ ξόβεργά σας (τῆς Ἀφροδίτης πάντα κάνοντας
[τὸν λάτρη
ἄλλον τσακώσατε Ἐρωτα, ἀρνιά τὸ λύκο, καθὼς
[κοράκι
τὸ σκορπιό, ἢ ὅπως ἡ σιάχτη τῆ φωτιά ποὺ κου-
[φοκαίει.*

Τοῦ κεφαλιοῦ σας κάνετε. Γιατί λοιπόν ποτάμια
[δάκρυα μου χύνετε
ἐνῶ γοργὰ πρὸς τὸν Ἰκέτη (1) αὐτομολεῖτε;
Σὰς ψήνει ἡ ὁμορφιά. Σὰς ἀφανίζει τώρα κα-
[βουρδίζοντάς σας,
γιατ' εἶνε ὁ Ἔρωτας δεινὸς μάγεραις τῆς ψυχῆς.

Ἄλλος εἶνε λοιπόν ὁ ρόλος τοῦ Ἔρωτα
στὸν στίχο τοῦ Καβάφη καθὼς καὶ στίς πη-
γές μου, κι' ἄλλος ὁ ρόλος του στὸ ἐπι-
γράμμα ποῦ ὁ κριτικὸς προτείνει. Τὸ σῶμα
τοῦ νέου, ποῦ ὁ Καβάφης ἀναπολεῖ, τῶχει
κάμει μὲ τὴν δική του τὴν πείρα ὁ Ἔρωτας,
δηλαδή τῶχει πλάσει ὅπως αὐτὸς μόνο ξέ-
ρει, ἐνῶ, στὸν προτεινόμενον ἀπὸ τὸν κ. Πε-
ρίδη στίχο, ὁ Ἔρωτας παρουσιάζεται τύραν-
νος τῆς ψυχῆς κάποιου, ποῦ, μολονότι πάν-
τοτε λάτρευε τὶς γυναῖκες, ἔχει τώρα πέσει
θύμα τοῦ θαυμασμοῦ τῶν ματιῶν του πρὸς
τὴν ὁμορφιά ἐνὸς ἀγοριοῦ. Μὲ δυὸ λόγια,
στὸ ἕνα, ὁ Ἔρωτας παρουσιάζεται σὰν γλύ-
πτης μὲ τέχνη πολυπείρου μαστροποῦ, ἐνῶ,
στὸ ἄλλο, εἶνε ὁ μάγεραις ποῦ ξέρει, πάνω
στὴ φωτιά τοῦ κάλλους, νὰ καβουρδίζει τὴν
ψυχὴ αὐτοῦ ποῦ κυνηγᾷ καὶ τῶχει ἐρω-
τευθεῖ αὐτὸ τὸ παράνομο κάλλος.

***

Τὸ πόσο ἀνεπαρκῆς κριτικὸς στάθηκε ὁ
κ. Περίδης, προκειμένου νὰ μιλήσει γιὰ ἕναν
βιβλιακὸ ποιητὴ ὅπως εἶνε ὁ δικός μας,
αὐτὸ δὲ φάνηκε καθαρὰ κι' ἀπὸ τὶς διάφο-
ρες ἀνακρίβειές του μὲν ἀνάλαβε νὰ ἐξη-
γήσει μερικὰ ἱστορικὰ του ποιήματα. Φυσι-
κά, παρόμοια σφάλματα καὶ ἀνακρίβειες,
θὰ τὰ παράβλεπε κανεὶς μὲ ἐπιείκεια σ' ἕ-
ναν κριτικὸ ποῦ πρῶτος ζυγώνει ἕναν τέτοιο
λαβύρινθο, ὅπως εἶνε τὸ ἱστορικὸ μέρος τοῦ
ποιητικοῦ αὐτοῦ ἔργου. Ἄλλ' εἶνε ἀσυγ-
χώρητος ὁ κριτικὸς μας, ὅταν σκεφτοῦμε
πῶς, ἔχοντας ὅλες τὶς ἱστορικὲς πληροφο-
ρίες μας καθὼς καὶ ἐκεῖνες τῶν «Καβαφι-
κῶν Αὐτοσχολίων» στὴ διάθεσή του, δὲν
κατάρθωσε νὰ τ' ἀποφύγει. Καὶ εἶνε δυὸ
φορὲς ἀσυγχώρητος, γιατί, ἀντὶ νὰ τὰ πα-
ραδεχτεῖ αὐτὰ του τὰ σφάλματα, ὅταν τοῦ
τὰ σημείωσα στὴ «Νέα Ἔστια», προτίμησε
ν' ἀκολουθήσει τὴ φτηνὴ μέθοδο τοῦ θολώ-
ματος τῶν νερῶν. Δηλαδή, πάνω ἀπὸ τὴν

(1) Ἰκέτης. Συνήθως σημαίνει (μὲ πληροφορεῖ
Φίλος Ἑλληνιστῆς) αὐτὸν ποῦ καταφεύγει σὲ βωμὸ
(ἢ ναὸ) γιὰ νὰ σωθεῖ. Στὴν Ὀδύσεια (κάπου στὸ
Π) ἔχουμε καὶ τὸ Ἰκέτης μὲ τὴ σημασία: αὐτὸς
ποῦ δέχεται τοὺς ἰκέτες. Μ' αὐτὴ τὴ σημασία κι'
ἐδῶ. Πρῶτος ἰκέτης ἦταν ὁ Ἰξίων (ἔκαμα φῶνο).
Ἄπ' τὴν ἄλλη: Οἱ κέτας λέγεται στὴ Σπάρτη καὶ
ὁ Ἀπόλλων. Οἰκέτας—ἕνα ἀπὸ τὰ πολλὰ ἐπίθετα
τοῦ Ἀπόλλωνα (εἰδικὰ τοῦ Κάρνειου. Σχετίζεται
μὲ σφαγὲς—κρέας κλπ.). Λοιπὸν ὁ ποιητὴς τοῦ ἐπι-
γράμματος, παίζοντας μὲ τὶς λέξεις, βάζει τὸ Ἰκέ-
της (= Ἀπόλλων + Ἰξίων) ἐννοῶντας τὸν Ἀπόλ-
λωνα (σὰ θεὸ τοῦ ἀντρικοῦ ἔρωτα) ποῦ εἶναι, ὅταν
εἶναι τέτοιος, καὶ Ἰξίων. Αὐτὸ τὸ ἐπιβεβαιώνει καὶ
ἡ λέξις «μάγεραις» τοῦ στίχου 8 ποῦ, ὅπως ξέρουμε,
ἐσθίμηναι: χασάκης, σφάχτης καὶ μάγεραις μαζί.

ἐξακρίβωση τοῦ ἀληθινοῦ, ἔβαλε τὸ φιλό-
τιμο. Ἔτσι, λ.χ., στὴν παρατήρησή μου, ὅτι
Ἀλαβάρχει σημαίνει «τὸν προϊστάμενον τῆς
Ἑβραϊκῆς Κοινότητος στὴν Ἀλεξάνδρεια»,
ὁ κ. Περίδης ἀρκέστηκε νὰ πεῖ, ὅτι «ἡ σο-
φία μου εἶνε λειψή κλπ.». Καὶ ὅμως, ὁ ἴδιος
ὁ ποιητὴς, τοῦ ὁποῖου τὴ σοφία, σ' αὐτὰ
τουλάχιστο τὰ ζητήματα, κανένας μας δὲν
τὴ συζητᾷ, ἰδοὺ τί, ἐπὶ λέξει, εἶχε ὑπαγο-
ρεύσει στὸν Γ. Λεχωνίτη, ἐξηγώντας τὸ «Εὐ-
ρίωνος Τάφος», ὅπου ὑπάρχει κι' ὁ ὑπὸ συ-
ζήτηση τίτλος τοῦ Ἀλαβάρχει:

«Ἀλαβάρχει ἢ Ἀραβάρχει ἦσαν οἱ προϊ-
στάμενοι τῆς Ἑβραϊκῆς Κοινότητος τῆς
Ἀλεξανδρείας, ὥστε ὁ ἦρωας Εὐρίων (1)
(ὄνομα φανταστικόν) μᾶς παρουσιάζεται
ὡς μία ἀρκετὰ παράξενη διασταύρωσι
(croisement) φυλῶν» («Καβαφικά Αὐτο-
σχόλια», σελ. 31).

**

Μιά ἀπὸ τὶς μεγάλες κατηγορίες τοῦ κ.
Περίδη ἐναντίον μου εἶνε καὶ τὸ ὅτι «μὲ
τὴν εἰκόνα μου τοῦ Καβάφη καὶ τοῦ ἔργου
του ἐπηρεάσα τοὺς περισσότερους κριτικοὺς
(κι' αὐτὸν ὄχι;) κι' ἐστρέβλωσα τὴν ἀντί-
ληψὴ των γιὰ πολλὰ σημεῖα σχετικὰ μὲ τὸν
ἄνθρωπο καὶ τὸ ἔργο του» (σελ. 272).

Ἄν ἔχω, πράγματι, κατορθώσω νὰ ἐπι-
βάλω στοὺς ἄλλους, ἀντὶ τοῦ ἀϋθεντικοῦ
Καβάφη, ἕνα πλάσμα τῆς φαντασίας μου,
κι' ἕνα τέτοιο πρᾶγμα ὁ κ. Περίδης ἀλη-
θινὰ τὸ πιστεύει, τότε θὰ πρέπει νὰ ὁμολο-
γήσω, πῶς μὲ κολακεύει ὑπερβολικά. Δυ-
στυχῶς ὅμως, ἄλλη εἶνε ἡ ἀλήθεια. Ἡ ἀ-
λήθεια εἶνε ὅτι κατάρθωσα μὲ τὴν ἐξακο-
λουθητικὴ μου σπουδὴ νὰ συλλάβω τόσο
εὐστοχα ὠρισμένα σημεῖα τῆς φυσιογνωμίας
του, ὥστε κανεὶς, ἀπὸ τότε ποῦ κυκλοφό-
ρησε ἡ μελέτη μου γι' αὐτόν, δὲν ἐσκέφθηκε
ὄχι μόνο νὰ μοῦ τὰ ἀναιρέσει, ἀλλὰ μήτε
καὶ νὰ μοῦ τ' ἀμφισβητήσει καν.

Θὰ δώσω τώρα ἐδῶ, κι' αὐτὸ γιὰ τὸ πε-
ρίεργο τοῦ πράγματος, μερικὸς χαρακτη-
ρισμοὺς τοῦ Καβάφη ἢ καὶ πληροφορίες
γι' αὐτόν, μὲ μόνη τὴ διαφορὰ πῶς, ἀντὶ
νὰ τ' ἀντιγράψω ἀπὸ δικά μου γραφτὰ, θὰ
τὰ ξεσηκώσω ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ κ. Περίδη.
Ἔτσι, γιὰ μιὰν ἀκόμη φορά, θὰ γίνῃ φα-
νερὸ, πῶς ὁ κ. Περίδης συμφωνεῖ μαζί μου
παντοῦ, καὶ πῶς ἀπὸ συναδελφικὴν ἀντί-
πραξὴ μόνον, κάνει ὅ,τι μπορεῖ γιὰ νὰ πεί-
σει τὸν ἑαυτὸ του, ὅτι διαθέτει δικό του,
προσωπικὸ, πρίσμα.

Μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου, σχεδὸν
ὅλοι ὅσοι τὸν ἐγνώριζαν εἶχαν ὑποψίες γιὰ
τὴν ἰδιαίτερη ζωὴ του, ἀλλὰ ποτὲ δὲν φά-

(1) Ἐξάλλου στὸν ἦχο Εὐρίων, τὸ αὐτὸ ἀκοῦει,
σὰν ὑπόμνηση, τὴν Ἑβραϊκὴ καταγωγὴ τῆς μητέ-
ρας του. (Ἄπὸ Ἀλαβάρχει τῆς μητέρας του ἢ
σειρά, λέει ὁ καβαφικὸς στίχος).

νερώθηκε κανένα σκάνδαλο. «Ὅ,τι ἔκανε τὸ ἤξερε μόνος του καὶ τοῦτο ὑπῆρξε γι' αὐτὸν ἕνα πρόσθετο βᾶρος ποὺ ἐπηρέαζε τὴν συμπεριφορά του. Ἡ ὑπερβολικὴ ἐπιφυλακτικότης του ἀπέναντι ἐκείνων ποὺ δὲν ἐγνώριζε τὶς διαθέσεις των, κάτι τὸ ἔντρομο στὴ μορφή ὅταν ἀνέμενε τὶς ἐκδηλώσεις τῶν ἄλλων, ἡ αἰνιγματώδης ἐντύπωση ποὺ προξενούσε, ἦταν, σὲ μεγάλο βαθμὸ, συνέπειες τῆς κρυφῆς ζωῆς του καὶ τῶν ἀγῶνων ποὺ ἔκανε γιὰ νὰ μὴ φανερωθῆ τίποτε ἀπὸ αὐτήν. Ὅταν ἀναλογισθοῦμε ὅτι βρισκόταν στὸ ἔλεος τοῦ κάθε κακόβουλου, γιὰ νὰ μὴν πῶ ἐκβιαστῆ, καὶ ὅτι γι' αὐτὸν ἡ κοινωνικὴ ἀξιοπρέπεια καὶ ὑπόληψη ἦταν μιὰ ἀνάγκη, θὰ καταλάβωμε τὴν ἔνταση τῆς προσπάθειας ποὺ χρειαζόταν γιὰ ν' ἀποφευχθῆ ὁ θανάσιμος κίνδυνος, δηλαδὴ τὸ σκάνδαλο» (σελ. 48-49).

«Στὸν Καβάφη, δὲν ὑπάρχει ἀντινομία μεταξὺ ἔργου καὶ ἀνθρώπου. Δὲν θὰ βροῦμε στὴν ποίησή του τὴν ἐξύμνηση τῶν ἀπερίσκεπτων χειρονομιῶν» (σελ. 58).

«Ὁ Καβάφης ἄρχισε νὰ κρατᾶ λεπτομερεῖς λογαριασμοὺς ποὺ καθρεφτίζουν ὀλόκληρη τὴν οἰκονομικὴ δραστηριότητά του ἀπὸ τὸ 1893 ἕως τὸ ἔτος τοῦ θανάτου του».

«Εἶπε μιὰν ἡμέρα σὲ φίλο του : «Τὸ ἐμπόριο τὸ ἔχομε στὸ αἷμα μας» (σελ. 58).

«Σημειώνει ἀνελλιπῶς, κάθε χρόνο, στὰ ἔξοδά του καὶ ἕνα κονδύλιο — ἀλλὰ πάρα πολὺ μικρὸ — γιὰ ἐλεημοσύνη». Καὶ σὲ ὑποσημείωση : Μιὰ λίρα περίπου» (σελ. 59).

«Δὲν μᾶς γράφεις τίποτε γιὰ τὴν ἰδιαίτερη ζωὴ σου», τοῦ λέγει (ὁ φίλος του ὁ Σκυλίτσης), στὴν ἐπιστολὴ τοῦ τῆς 19 Μαρτίου 1883 (1), μιλώντας κι' ἐξ ὀνόματος τοῦ (φίλου τους) Ράλλη. «Πῶς μπορεῖς νὰ εἶσαι τόσο μυστικός ; Δὲν μᾶς ἔχεις ἐμπιστοσύνη ἢ τί διάβολο ; Μιὰ λέξη δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ βγάλῃ ἀπὸ σένα» (σελ. 34).

«Σπανίως τὸν ἐβλεπον καὶ τοῦτο ἀποδίδω εἰς τὴν ἐξειδικιασμένην καὶ ἐπιφυλακτικὴν αὐτοῦ διαγωγὴν πρὸς σύναψιν σχέσεως καὶ φιλίας». Ἐγραφε ὁ διευθυντῆς τοῦ Ἀθηναϊκοῦ περιοδικοῦ «Ἡ Φύσις» Φ. Πρίντζης, ποὺ ἦλθε στὴν Αἴγυπτο στὰ 1894 γιὰ νὰ ἐπισκεφθῆ τοὺς συνδρομητὰς του» (σελ. 62).

«Ἡ εὐαισθησία του ἦταν ἀφάνταστη. Ἡ μόνωσή του τὴν εἶχε παροξύνει. Ὅσο κι' ἂν συναναστρέφονταν τοὺς φίλους του

καὶ δὲν ἀπέφευγε τὴν κοσμικὴ ζωὴ, τὸ συνεχὲς σκύψιμο στὸν ἑαυτὸ του κι' ὁ ἀγῶνας του μὲ τὶς ὀρμές του, τὸν ἔκαναν ν' ἀποτραβιέται ὄλο καὶ περισσότερο ἐντὸς του καὶ νὰ φοβᾶται τὴν ἀπροκάλυπτη ἐπαφὴ μὲ τοὺς ἄλλους» (σελ. 90).

«Στὸ σπίτι του δεχόταν τοὺς φίλους του, ἀπόγευμα σχεδὸν πάντα, καὶ ἀφοῦ τοὺς ὠριζε συνέντευξη. Ἡ ὑποδοχὴ των ἦταν φιλόφρων, ἐγκάρδια. Χρησιμοποιοῦσε τὰ λόγια ποὺ εὐχαριστοῦσαν τὸν ἐπισκέπτη του» (σελ. 116).

«Ὅταν δὲν μοιάζει κανεὶς μὲ τοὺς ἄλλους καὶ δὲν κάνει ὅ,τι κάνουν οἱ ἄλλοι, ἐκτίθεται στὴν ὀργὴ τους. Ἄν ἔχη πλοῦτο, δύναμη ἢ προστασία, ἡ ὀργὴ των δὲν φανερώνεται. Ἀλλοιώτικα πρέπει νὰ προφυλάγεται.

«Τί ἦταν ὁ Καβάφης μέσα στὸ σύνολο τῆς Ἀλεξανδρινῆς κοινωνίας ; Γυιὸς μιᾶς ξεπεσμένης οἰκονομικῶς οἰκογενείας. Ἐξακολουθοῦσε νὰ ζῆ μέσα στὸ κοινωνικὸ στρώμα, στὸ ὁποῖον ἀνήκε, ἀλλὰ δὲν ἔπαυε νὰ εἶναι ἕνας μικροῦπάλληλος, τοῦ ὁποῖου τὸ μόνον κοινωνικὸ προσὸν ἀποτελοῦσε τὸ οἰκογενειακὸ ὄνομα. Καὶ ὁ ἀνθρώπος αὐτὸς διῆγε μιὰ ζωὴ ποὺ δὲν ἦταν φανερὴ. Τὸν περιέβαλλε μιὰ φήμη. Ἄν ἀποσυρόταν σὲ μιὰν ἄκρη, μποροῦσε νὰ ξεχασθῆ. Ἀλλὰ ἐννοοῦσε νὰ διεκδικῆ τὴν κοινωνικὴ του θέση καὶ τὴν κοινωνικὴ εὐποληψία».

«Ὁ Καβάφης αἰσθανόταν πάντα ἕναν ἐπικείμενο κίνδυνο, μιὰ φοβέρα ποὺ μποροῦσε νὰ πραγματοποιηθῆ ξαφνικά. Αὐτὸ διαρκοῦσε ἐπὶ χρόνια πολλὰ καὶ ἐπηρέαζε τὴν στάση του ἀπέναντι στοὺς ἄλλους. Πρόσεχε καὶ προφυλαγόταν».

«Ἡ διάθεση αὐτὴ ἔγινε μιὰ μόνιμη ἰδιότης τοῦ χαρακτήρος του καὶ ἐκδηλωνόταν πλέον γενικὰ σὲ ὅλα τὰ φανερώματα τῆς συμπεριφορᾶς του ἀπέναντι στοὺς ἄλλους».

«Ἀλλὰ μόνον τὰ περιστατικὰ τῆς ζωῆς του δὲν ἀρκοῦν γιὰ νὰ ἐξηγήσουν τὴν ἐπιφύλαξη, τὴν δυσπιστία καὶ τὸ συγκράτημά του. Αὐτὰ ἐπήγαζαν κυρίως ἀπὸ τὴν ἴδια του τὴ διάνοια καὶ τὴν ψυχοσύνθεση, οἱ ὁποῖες στεροῦνταν ἀπὸ αὐθορμησία καὶ παρορμητισμὸ» (σελ. 117).

«Ἦταν, ἄλλωστε, τόσο εὐθικτος καὶ εἶχε τόσοσους ἐχθροὺς» (σελ. 135).

«Ὁ ποιητῆς πιεζόταν καὶ ὑπέφερε ἀπὸ τὶς ἀνομοιότητες ποὺ διεπίστωνε ἀνάμεσα στὸν ἑαυτὸ του καὶ τοὺς ἄλλους. Φύσει ὑπερευαίσθητος, καὶ ἀναγκασμένος ν' ἀποκρύπτῃ τὰ αἰσθήματά του καὶ τὶς κλίσεις του, ἀποτράβιόταν στὴ μοναξιά του καὶ ἀφῆνε τὸν πόνο καὶ τὴ θλίψη νὰ τὸν πλημμυροῦν» (σελ. 151).

«Τὸ γενετήσιο ἐνοτικτὸ κυβερνᾶ τὸν ἀν-

(1) Τὸ 1883 ἦταν 20 ἐτῶν. Κι' ὁμως «ἦταν μυστικός», «δὲν εἶχ' ἐμπιστοσύνη σὲ κανένα», «κανεὶς δὲ μποροῦσε νὰ τοῦ βγάλῃ λέξη», «ἀπόφευγε νὰ μιλά γιὰ τὰ ἰδιαίτερά του»!

θρώπο και τόν Καβάφη περισσότερο από κάθε άλλον» (σελ. 188).

«Ἡ ἐνότης ὑφίσταται ἐπίσης και με τὸ ἔργο του. Ὁ ἄνθρωπος, ὁ χαρακτήρας του, οἱ ἰδιότητες του, τὸ πνεῦμα του, οἱ ἰδιοτυπίες του, ξαναβρίσκονται μέσα στα ποιήματά του... Εὐαίσθητος, λεπτός, ἐπιφυλακτικός, γεμάτος παιδεία και ἀποχρώσεις, θυμοσοφικός, φιλήδονος, αἰνιγματικός, πρωτότυπος, ὅλα τούτα τὰ γνωρίσματα εἶναι τοῦ ἀνθρώπου και τοῦ ἔργου του μαζί» (σελ. 289 - 290).

«Μιά ἀπό αὐτές τις συνθήκες ἦταν και ἡ ἀσφάλεια τῆς ὕλικῆς ζωῆς του. Ἡ φιλοχρηματία του τὸν ἐξυπηρετοῦσε στην ἐπιδίωξή του αὐτή. Φανέρωνε συγχρόνως στην περίπτωση του και ἕνα χαρακτήρα ποῦ ὑπελόγιζε και δὲν παρασυρόταν ἀπὸ τὴν αὐθормησία» (σελ. 290).

«Ἡ φυσική και ἐπίκτητη εὐαίσθησία του γεννοῦσε τὴ δισπιστία του πρὸς ὄσους ὑποψιαζόταν ὅτι δὲν εἶχαν εὐμενεῖς ἀπέναντί του διαθέσεις. Μπροστά τους, κλεινόταν στὸν ἑαυτό του, ἔσφιγγε τὰ χεῖλη του, ἔριχνε ματιές ἀνιχνευτικές, γινόταν αἰνιγματικός».

«Ὅταν ἐνιωθε ὅμως ὅτι ὁ ἄλλος ἦταν φίλος του, δὲν μέτροσε τὴν εὐχαρίστησή του και τις φιλοφρονήσεις του».

«Δὲν φανέρωνε ὅμως, δὲν παρέδιδε ὀλόκληρο τὸν ἑαυτό του. Κάτω ἀπὸ μιὰν ἀσφυγη και σχεδὸν ἐγκάρδια συμπεριφορά, δὲν ἐπικοινωνοῦσε τελείως με τὸν φίλο του ἢ τὸν συνομιλητή του».

«Οἱ ἀξιώσεις τοῦ ἐγὼ του ἦταν δεσποτικές. Οἱ ἄλλοι χωρίζονταν σὲ δύο κατηγορίες, τοὺς φίλους και τοὺς ἐχθρούς» (σελ. 292).

«Ἦταν εὐαίσθητος και μερικές φορές ὑπερευαίσθητος, ἀλλὰ ὄχι χωρὶς λόγο, ποῦ ἐπροκαλεῖτο ἀπὸ αἰτίες ἐξωτερικές. Εἶχε και ἀδυναμίες, ὅπως εἶνε ἡ ἀπόκρυψη τῆς ἡλικίας του, ἡ ὑπερβολική φιλαρέσκειά του, ἡ ἐπιφυλακτικότης του και ἡ δισπιστία του, ποῦ ἔφθανε ὡς τὴν κρυψίνοια, ἡ hantise τοῦ αἰσθησιασμοῦ του» (σελ. 293).

«Ὁ Καβάφης ἀνθίσταται στὸν χρόνο μὴ ὁμολογώντας, κρύβοντας τὴν ἡλικία του».

«Ἀλλὰ ἀπέφευγε συστηματικά νὰ καθορίση ὡς και τὴ χρονολογία μιᾶς φωτογραφίας του, ἐνὸς συμβάντος τῆς ζωῆς του, και, ὅταν ἔπρεπε νὰ τὸ τοποθετήση στα περασμένα: μεταχειριζόταν ἀοριστολογίες, προσπαθώντας ἔτσι νὰ περάσῃ νεώτερος ἀπ' ὅ,τι ἦταν, ὄχι μόνο στὸ παρόν, ἀλλὰ και στὸ παρελθόν» (σελ. 17 - 18).

***

«Ἀπὸ τὴν πρώτη ἔκδοση τῆς μελέτης τοῦ κ. Μαλάνου ὡς τὸ τελευταῖο βιβλίο του σημειώνεται μιὰ αἰσθητὴ ἀπόκλιση του ἀπὸ τὴν ἀρχική «ἀντικαβαφική» γραμμὴ. Ὁ συγγραφεὺς πλευρίζει ὀλοένα και περισσότερο πρὸς μιὰ εὐνοϊκώτερη κατανόηση τοῦ ποιητῆ και τοῦ ἔργου του». (Σελ. 273).

Αὐτὰ μοῦ ἀποδίδει ἐπίσης, βάζοντας σ' ἐφαρμογή τὴν παροιμία «τὰ δικά μας τοῦ γειτόνου», ὁ κ. Περίδης. Φαίνεται ὅμως νὰ λησμονεῖ πῶς, ὅταν ἐκεῖνος, τὸ 1924, στὸ πανηγυρικό τεῦχος τῆς «Νέας Τέχνης» ἀναδημοσίευε με ἀυταρέσκεια τὴ γνώμη του τοῦ 1915, σύμφωνα με τὴν ὁποία, «ἡ ποίηση τοῦ Καβάφη ἦταν προωρισμένη νὰ πεθάνει με τὸν ποιητὴ της» (ὠραῖος μὰ τὴν ἀλήθεια πανηγυρισμὸς ποιητῆ!) στὸ ἴδιο αὐτὸ τεῦχος ὁ ὑποφαινόμενος ἔγραφε τὰ ἑξῆς:

«Ὁ Καβάφης εἶνε μιὰ ξεχωριστὴ μορφή στην ποίησή μας. Ἐὰν τοποθετήσουμε, ἀπὸ σκοποῦ, ὅλη τὴν ποιητικὴ παραγωγή τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, σὲ μιὰν ἀπόσταση χιλίων χρόνων μακριὰ ἀπὸ τὸ κριτήριό μας, τότε, ἀπὸ τις ἀμέτρητες ποιητικές μορφές, ἐλάχιστες μόνο θὰ διακρίνουμε, και μιὰ ἀπὸ τις πιὸ ἐντονες θὰ εἶνε ἡ μορφή τοῦ Καβάφη. Θέλω νὰ πῶ ὅτι, ἀναμφίβολα ἡ ποίηση αὐτὴ θὰ ἔχει «ὑπὲρ της» τὴν κριτικὴ τοῦ χρόνου» (Περιοδικὸ «Νέα Τέχνη», 1924).

Δηλαδή, ὅταν ἐγὼ μετροῦσα τὴ διάρκεια τῆς δόξας τοῦ ποιητῆ με μέτρο τοὺς αἰῶνες, ὁ κ. Περίδης ἐπέμενε νὰ ἐπαναλαμβάνει προγνωστικά μακάβρια.

Σ' αὐτὸ μόνο τὸ σημεῖο—ὁμολογῶ—ὁ κ. Περίδης και ἐγὼ διαφωνοῦσαμε, πράγματι, τότε. Εὐτυχῶς ὅμως, ἀπὸ τὸ 1924, πλευρίζει ὀλοένα και αὐτὸς πρὸς μιὰν εὐνοϊκώτερη κατανόηση τοῦ ποιητῆ, κι ἔτσι, σήμερα, μπορούμε πιά νὰ ποῦμε, πῶς και αὐτοῦ ἐπάνω, ἐπιτέλους, εἴμαστε σύμφωνοι.

ΤΙΜΟΣ ΜΑΛΑΝΟΣ

